

Chojnowski, Andrzej

"Idee, mity, realia : szkice do dziejów Narodowej Demokracji", Jerzy Janusz Terej, Warszawa 1971 ; "Rzeczywistość i polityka : ze studiów nad dziejami najnowszymi Narodowej Demokracji", Jerzy Janusz Terej, Warszawa 1971 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 63/3, 573-575

1972

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

niów załamało się i złożyło zeznania. Być może, wynika to ze świadomości, że słabość okazana wobec metod stosowanych w Dyrekcji Policji nie może obciążać pamięci ludzi skądinąd zasłużonych. Autor pisze — i to niemało — o różnych nurtach politycznych w BKP, a zwłaszcza o walce z sekciarstwem. Nie można się jednak z reguły zorientować, którzy z działaczy reprezentowali w różnych okresach nurt lewacki. Zapewne Ż. Natan nie chce przypominać błędów i pomyłek polityków, którzy w innych okresach historycznych odegrali pozytywną rolę w dziejach Bułgarii. Takie ujęcie powoduje jednak, że historyk w niektórych wypadkach pozostaje z uczuciem niezaspokojonego zainteresowania.

Stwierdzić zresztą trzeba, że — z innych już przyczyn — cała książka pozostawia czytelnika z mnóstwem pytań, na które odpowiedzi nie otrzymał. Dla przykładu można wymienić: jak wyglądały warunki życia i obyczaje środowiska wczesnej młodości autora? Jak reagowała postępową Sofia na zamach A. Cankowa w czerwcu 1923 r.? Co się działo na plenum KC BKP w 1926 r. w Wiedniu? Jakie koncepcje polityczne reprezentował T. Kostow? Jakie hasła wysuwali komuniści w okresie 1939—41? Listę takich pytań można mnożyć. Wówczas jednak zamiast książki o 28 rozdziałach Ż. Natan musiałby napisać tyleż tomów wspomnień.

Na marginesie wspomnę, że w jednym wypadku autora zawiodła pamięć. Wzmiankuje bowiem o radości, z jaką więźniowie obozu w Enikjoj powitali otwarcie drugiego frontu, natomiast kilka stron dalej dowiadujemy się, że w obozie tym przebywał do końca 1943 r. Albo więc mowa o inwazji we Włoszech, albo też wzmianka dotyczy obozu oddziałów pracy koło Pazardziku, gdzie Ż. Natan przebywał w 1944 r.

W sumie książka Ż. Natana jest godna uwagi i może zainteresować także szersze kręgi czytelników. Dobrze byłoby, gdyby zainteresowały się nią nasze wydawnictwa.

Jerzy Tomaszewski

Jerzy Janusz Terej, *Idee, mity, realia. Szkice do dziejów Narodowej Demokracji*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1971, s. 245; Tenże, *Rzeczywistość i polityka. Ze studiów nad dziejami najnowszymi Narodowej Demokracji*, KiW, Warszawa 1971, s. 455.

Dwie prace J. J. Tereja zasługują na szczególną uwagę nie tylko ze względu na pioniersko podjęty temat. Uznanie wzbudza przede wszystkim dojrzałość warsztatu badawczego autora, który przypominał prawdę, iż historiografia dziejów politycznych jest czymś więcej aniżeli opisem pracowicie zebranego i w porządku chronologicznym zestawionego materiału źródłowego; zgromadzony materiał służy autorowi za podstawę do przemyślanych sądów, opinii czy hipotez, formułowanych przy tym — rzecz nie bez znaczenia — w sposób ostrożny i nacechowany obiektywizmem. Dzięki temu żywot prac Tereja nie kończy się z zakończeniem lektury, stają się one bowiem źródłem inspiracji i refleksji nad skomplikowanymi problemami historii Polski ostatnich kilkudziesięciu lat.

Omawiane pozycje różnią się znacznie zakresem i charakterem. Monografia „Rzeczywistość i polityka”, poświęcona okupacyjnym dziejom Stronnictwa Narodowego w okresie od września 1939 r. do grudnia 1944 r., stanowi rezultat własnych poszukiwań archiwalnych autora. Na szczególną uwagę zasługuje wykorzystanie unikalnych i niedostępnych najczęściej historykom materiałów rozmaitych pionów służby bezpieczeństwa (m.in. akta SN, NOW i NSZ w CA MSW i archiwach Komend Wojewódzkich MO w Kielcach, Krakowie i Poznaniu, akta spraw czołowych działaczy endeckich w archiwum Służby Sprawiedliwości MON i archiwach Sądów Wojewódzkich w Krakowie, Poznaniu i Warszawie). Poważne miejsce w bazie źródłowej zajmują też wspomnienia i relacje uzyskane od czołowych działaczy Narodowej De-

mokracji (m.in. J. Małachowskiego), dalej prasa konspiracyjna SN i pokrewnych mu organizacji, wreszcie publicystyka narodowodemokratyczna.

Natomiast książka: „Idee, mity, realia” jest próbą syntetycznego ujęcia dziejów Narodowej Demokracji, w oparciu o krytyczną analizę dotychczasowej literatury przedmiotu, choć także z wykorzystaniem rezultatów własnych badań. Zrozumiałe, iż ta historia obozu narodowego ma charakter skrótowy i że naświetlała tylko problemy najbardziej istotne. Inaczej, aniżeli w przypadku „Rzeczywistości i polityki”, gdzie autor dążył do przedstawienia omawianej problematyki w sposób możliwie pełny, a mnogość poruszanych kwestii odbiła się nawet niekiedy, zresztą stosunkowo rzadko, na przejrzystości pracy.

Nie było, rzecz jasna, zamiarem autora całościowe naświetlenie mentalności i światopoglądu działacza-narodowca¹, niemniej obie prace zawierają szereg interesujących spostrzeżeń w tej materii. Tak np. bardzo trafne wydaje się ukazanie miejsca i roli jaką w tym światopoglądzie zajmowała ideologia antysemicka i antymasońska². Generalnie jednak sposób przedstawienia kwestii programowych pozostawia uczucie niedosytu. I tak przy prezentacji „Myśli nowoczesnego Polaka” R. Dmowskiego³, autor mówi o obliczu polskiego nacjonalizmu, kładąc nacisk na tkwiącą w nim „filozofię narodowej walki” oraz apoteozę przemocy, siły i ekspansji w stosunkach między narodami. Warto było zwrócić większą uwagę na „wewnętrzny” aspekt tej filozofii, stawiający jako wartość nadrzędną interes narodowy, co w warunkach klasowego rozbitcia społeczeństwa prowadziło do mistyfikowania kwestii narodowej i posiadało, jak to wykazały doświadczenia rewolucji lat 1905—1907, zupełnie jednoznaczną wymowę społeczną. Przedstawiając „wizję przyszłej Polski” w programach endeckich z lat trzydziestych i okresu okupacji⁴, słusznie wskazał autor na ich anachronizm (zwłaszcza w kwestiach ekonomicznych)⁵. A jednak anachronizm nie zaszkodził popularności programu lansowanego wytrwale przez endecję; należało więc może w sposób pełniejszy rozpatrzeć źródła takiego stanowiska. Prawda bowiem, że „drobnomieszczańska klientela endecji... jej interes społeczny, rozwój oraz decydujący wpływ na życie gospodarcze, społeczne i polityczne kraju określały kierunek rozumowania stronnictwa”⁶, niemniej dogmatyczne podtrzymywanie koncepcji Dmowskiego, jego diagnozy przyczyn kryzysu ekonomicznego i wizji „przewrotu” są tu chyba wyraźnie widoczne⁷.

Pisząc o przeobrażeniach wewnętrznych w obozie narodowym lat trzydziestych, znanych pod nazwą walk „starych” z „młodymi”, autor kładzie nacisk na totalitarne, profaszystowskie sympatie „młodych”. Wydaje się jednak, iż omówienie koncepcji programowych tego nurtu „młodych”, którzy wyłamali się ze Stronnictwa Narodowego wypadło zbyt skrótowo. Nie zaprezentowano więc postulatów przekształcenia społeczeństwa w deklaracjach ONR „Falangi”, a i sam problem społecznego pod-

¹ Próbę naszkicowania modelowej sylwetki inteligenta-narodowca podjął ostatnio B. Cywiński, *Rodowody niepokornych*, Warszawa 1971, szkic: „Między patriotyzmem a nacjonalizmem”.

² J. J. Terej, *Idee, mity, realia*, s. 61 nn.

³ Tamże, s. 28 n.

⁴ W *Ideach, mitach, realiach* omówione zostały niektóre tylko aspekty programu Stronnictwa Narodowego z lat trzydziestych, z pominięciem np. kwestii ekonomicznych (por. s. 160 nn.); inaczej w *Rzeczywistości i polityce*, gdzie sprawy programowe zostały przedstawione w sposób kompleksowy (por. s. 354 nn.).

⁵ Dotyczy to przede wszystkim koncepcji upowszechnienia własności zakładającej popieranie rozwoju handlu, rzemiosła i drobnej wytwórczości przemysłowej z pominięciem — poza wyjątkowymi przypadkami — wielkiego przemysłu. Por. *Rzeczywistość i polityka*, s. 354.

⁶ Tamże.

⁷ Nb. wpływ koncepcji Dmowskiego na przekształcenia ideologiczne endecji w okresie międzywojennym nie został ukazany przez autora w sposób zadowalający.

łoża ruchów faszystowskich wymagałby bardziej wnikliwego omówienia, zważywszy istniejącą w tej materii skłonność do uproszczeń i schematów⁸.

I wreszcie jedna jeszcze kwestia. Prace Tereja dotyczą ruchu, który przywiązywał w ciągu całej swej historii szczególne znaczenie do działalności wśród młodego pokolenia. Autor ukazuje przy pomocy jakich kwestii ideowo-politycznych starano się, w zależności od okresu, na pokolenie to oddziaływać. Proces wychowawczy nie ogranicza się jednak do sfery ideowo-politycznej. Istotne są także rodzaje propagowanych wzorców osobowych, postaw i wartości moralnych. Szersze podjęcie tego problemu⁹ — łącznie z oceną rezultatów owych działań — byłoby interesujące, zważywszy że ruch narodowy w swym politycznym działaniu nie liczył się z wymogami (potocznie choćby pojętej) moralności, z drugiej zaś strony lansował nacechowany cnotami, głównie katolickiej proveniencji, ideał wychowawczy¹⁰.

Katalog problemów wymagających szerszego potraktowania możnaby układać dalej. Ale też nie było zamiarem autora zamknięcie i podsumowanie poruszanej tematyki; wprost przeciwnie, wkroczył on dopiero na teren mało znany, zaś rezultaty jego badań stanowiąc będą cenną pomoc dla wszystkich kontynuatorów.

Problemy, które stały się przedmiotem jego rozważań nie są zresztą całkowicie zamknięte. Chociaż bowiem obóz narodowo-demokratyczny zeszedł z areny dziejowej, sprawy którymi żył przetrwały w świadomości ludzkiej jako swego rodzaju rezultat wytrwałej walki o „rząd dusz”, którą toczył — i nie tylko „zamierzchnie” czasy pierwszych lat powojennych służyć by mogły przykładem na poparcie tego stwierdzenia.

Jest zjawiskiem godnym uznania, iż te niełatwe, skomplikowane i bolesne niekiedy problemy niedawnej przeszłości stają się coraz częściej przedmiotem badań historycznych.

Andrzej Chojnowski

⁸ Z ostatnich przykładów por. pracę A. J. Kamińskiego, *Faszyzm*, Warszawa 1971.

⁹ Autor dotyka marginesowo tej kwestii omawiając sprawy tajnego nauczania w okresie okupacji (*Rzeczywistość i polityka*, s. 366 n.) oraz organizacji harcerskich tego okresu (tamże, s. 366 nn. zwłaszcza s. 374—375).

¹⁰ Interesująca byłaby analiza podejścia ruchu do kwestii obyczajowych; odnośne deklaracje cechuje widoczny konserwyzm i oderwanie od realiów życia.